

MÉRSÉKELT SZANKCIÓK, SÜLYOS KÖVETKEZMÉNYEK: A GYERMEKBÁNTALMAZÁS BÜNTETÉSKISZABÁSI DILEMMÁI

A GYERMEKBÁNTALMAZÁS BÜNTETŐJOGI KEZELÉSE ÉS TÁRSADALMI HATÁSAI

Hiszem, hogy a gyermekekről való gondoskodás, a nevelés és az oktatás minősége rajzolja meg egy társadalom jövőjét. Ezen belül a gyermekvédelem rendszere az, amely a rossz bánásmód esetén a gyermek megóvására hivatott. A gyermekbántalmazással szembeni tolerancia foka egy társadalomban jól mutatja az emberi méltóság mint érték elfogadottságának mértékét. Ahol nagyobb a tolerancia az erőszakos jelenségekkel szemben, ott minden bizonnyal kevésbé megbecsültek az emberi jogok. Egy adott társadalom büntetés-végrehajtási gyakorlata, például a fogvatartottakkal való bánásmód jól leképezi az adott állam emberi jogokhoz való viszonyát. Fontos mutató tehát egy közösségben, hogy hogyan viszonyulnak a tagjai egy olyan helyzethez, amelyben egy gyermek szenved el sorozatos sérelmeket – jelentsen ez akár passzív nemtörődömséget, akár tevőleges bántalmazást. A gyermekekkel szembeni rossz bánásmód megelőzése és kezelése mindenekelőtt a szociális ellátórendszer, illetve az egészségügyi- és köznevelési-közüktatási intézményrendszerek feladata, egyúttal felelőssége. A rendszer diszfunkcionális működése miatti rendszerabúzus pedig a mindenkori hatalom birtokosainak, a döntéshozóknak a felelőssége.

Van azonban a gyermek veszélyeztetésének, a bántalmazásnak az a határa, amely az azonnali segítő beavatkozás szükségessége mellett megkerülhetetlenné teszi az elkövető megbüntetését is. A büntetőjogi beavatkozás ilyen esetekben nem pusztán a társadalom büntetőigényének – vagy lecsupaszítva: az igazságérzetből fakadó bosszúvágyának – a kielégítését, így végső soron a további békés egymás mellett élelt szolgálja, hanem mindenekelőtt az áldozatok védelmét és egy békésebb jövő reményének az ígértét számukra.

A büntetés, a büntetőjog és a szankciók egyfelől, a közvélekedés és a társadalmi morál másfelől köl-

csönösen hatással vannak egymásra.¹ Ahogyan a büntetés súlya „beárazza” a cselekményt a társadalomra való veszélyességének mértéke szerint, úgy fogalmaz meg értékek közötti prioritásokat, és úgy hat vissza a társadalmi morálra, a közösség hit- és értékrendszerére: legitimálhat jelenségeket, és formálhatja a közvélekedést.

Az utóbbi évtizedekben jelentős definíciós elmozdulás történt: a testi fenytés a gyermeknevelés szükséges eleme helyett immár erőszakként értelmeződik. Azaz, a gyermekekkel szembeni bármifajta, így a fizikai erőszak is társadalmilag elfogadhatatlan, jogilag üldözendő.² A dolgozatban megkísérlem elemezni a gyermekbántalmazás eseteiben általános bünteteskiszabási gyakorlatot és annak társadalmi hatásait. A jogalkalmazás az ítélkezéssel tulajdonképpen kifejezi az erőszakos cselekmény elfogadásának vagy elutasításának mértékét.

Az erőszak bizonyos szintű tolerálása, ami itt „enyhe” büntetésben ölthet testet, abba az irányba hathat, hogy a közvélekedés és a társadalom nagyobb elfogadást fog mutatni az adott cselekménnyel kapcsolatban, illetve a jogalkotó – szándékától eltérően – részben mégiscsak legitimálhatja a testi fenytést mint szülői fegyelmezési eszközt.³ Ezáltal végső soron a gyermekek bántalmazásának előfordulási gyakoriságát növelheti, mivel az erőszakot tolerálható megoldásnak tünteti fel a családon belüli nehézségek megoldására.⁴

Bárd Károly – a törvényben a korszellemet keresve – fogalmazott úgy, ami találó az itt vizsgált joggyakorlat elemzésekor: „*nem voltam képes felfedezni azt az ideológiát, világképet vagy politikai doktrínát, amely a törvényt⁵ áthatná. [...] A kudarcra több magyarázat kínálja magát: lehet, hogy egyszerűen magának a korszaknak nincs világképe, a szövegek ellenére nincs domináns ideológiája. Nincs hézagmentesen összeálló, gondolatilag koherens világnézete.*”⁶ A gondolatot azért érzem idevágónak, mert a kutatás tapasztalatai alapján a törvényben a gyermekbántalmazással szemben hirdett zéró toleranciát korántsem követi a jogalkalmazás.

A dolgozatban először röviden ismertetem azt az empirikus kutatást, amely alapján képet alkothatunk a kiskorú veszélyeztetése, ezen belül pedig kifejezetten a gyermekbántalmazást lefedő büntetőügyek esetén kiszabott büntetésekről.

Ezt követően a hazai általános büntetés-kiszabási gyakorlat, illetve ennek hatásai kerülnek az elemzés középpontjába az eljárásban közvetlenül érintett szereplők vonatkozásában. Három eseten keresztül mutatom be az ítélezési gyakorlat kihívásainak következményeit a sértett gyermekekre és családjaikra nézve. A következő alfejezetben a gyermekekkel szembeni rossz bánásmód általános következményeit foglalom össze. A hatásokat a neurológiai elváltozásoktól kezdve vezetem végig egészen a bántalmazott gyermek fejlődéséből fakadó hosszútávú, és végül a társadalom egészét érintő végkimenetig.

A tanulmány zárásaként rámutatok arra az ellentmondásra, amely a gyermekbántalmazás társadalomra való veszélyességének mértéke, illetve a büntetés közötti diszkrepancia mértékéből fakad. Mindennek fényében érvelek a büntetés-kiszabás és a gyakorlat újragondolása mellett.

A KISKORÚ VESZÉLYEZTETÉSE TÁRGYÁBAN FOLYTATOTT KUTATÁSOK AZ ORSZÁGOS KRIMINOLÓGIAI INTÉZETBEN

Az elmúlt években sokrétű, összetett vizsgálatot folytattam, amelynek keretében teljes körűen áttanulmányoztam és elemeztem két meghatározott évben (2015, 2020) a kiskorú veszélyeztetése⁷ tárgyában indult és jogerős elítéléssel végződő ügyekhez kapcsolódó büntető iratokat, majd egy meghatározott időszakban (2019–2022) a jogerős ítéletig nem jutó ügyek kapcsán létrejött, hasonló tárgyú büntető iratokat. A kutatási eredményekből fakadó következtetések elsősorban a gyermekvédelmi rendszer, a gyermekvédelmi jelzőrendszer, a nyomozóhatóság, valamint az igazságszolgáltatási rendszer szereplőire vonatkoztak. A kutatás az elkövetők és az elkövetési helyzetek tipizálása, jellemzése mellett továbbgondolásra, megfontolásra érdemes elméleti tételeket tartalmaz, valamint változtatásra irányuló gyakorlati lépéseket sürget.⁸

A tanulmányban közölt megállapítások nagy része az alábbi táblázatban bemutatott minta elemzésén alapszik.

VÁRMEGYE	abszolút gyakoriság 2015	abszolút gyakoriság 2020	relatív gyakoriság % 2015	relatív gyakoriság % 2020
Bács-Kiskun	60	30	6,45	6,2
Baranya	34	34	3,7	7,0
Békés	31	24	3,3	5,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	121	50	12	10,4
Budapest	88	60	9,5	12,4
Csongrád	58	31	6,2	6,4
Fejér	7	26	0,75	5,4
Győr-Moson-Sopron	21	11	2,7	2,3
Hajdú-Bihar	74	15	8	3,1
Heves	33	22	3,55	4,6
Jász-Nagykun-Szolnok	67	29	7,2	6,0
Komárom-Esztergom	29	15	3,1	3,1
Nógrád	38	12	4,1	2,5
Pest	51	34	5,5	7,0
Somogy	33	10	3,5	2,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	91	36	9,8	7,5
Tolna	20	10	2,1	2,1
Vas	14	13	1,5	2,7
Veszprém	49	18	5,3	3,7
Zala	11	3	1,2	0,6
Összesen	930	483	100	100,0

1. számú táblázat. A kiskorú veszélyeztetése tárgyában elítéléssel végződött, a kutatás során elemzett bűnügyek száma és országos megoszlása 2015-ben és 2020-ban

Az esetek megoszlásának vármegyei különbségeiről és összességében a két vizsgált év vonatkozásában az ügyek jelentős csökkenésének magyarázatairól korábbi publikációimban írtam.⁹ A regisztrált bűncselekményszám kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény vonatkozásában szintén jelentősen visszaesett, 2015-ös adatokhoz képest 2020-ra összeségében 60%-ra csökkent.¹⁰ A visszaesésből nem következtethetünk arra, hogy a kiskorú veszélyeztetése esetek elkövetése csökkent volna ilyen mértékben. Ennél jóval valószínűbb, hogy a nyomozóhatóságok csökkenő affinitását, és/vagy a gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer tagjainak csökkenő feljelentési hajlandóságát mutatja. A járási és vármegyei szintű intézkedések, a helyi szervek vezetésének szakpolitikai preferenciái, illetve az intézetek közötti együttműködés hatékonysága szintén jelentős hatással van az ügyek számának alakulására. Az esetek számának visszaesésével együtt jelentősen megnövekedett (6%-ról 51%-ra) a tárgyalások mellőzésével hozott határozatok, büntetővégzéssel végződő ügyek aránya – elsősorban az eljárás meggyorsításának kívánalma miatt. Ezzel együtt tovább enyhült a büntetéskiszabási gyakorlat. Mivel ezekben az esetekben az elkövető legalább formálisan beismeri a bűncselekményt,¹¹ és mivel minden szereplő érdeke az eljárás mielőbbi lezárása, az a jellemző gyakorlat, hogy a büntetővégzések indítványában a büntetési tétel középértékéhez képest jóval enyhébb büntetések szerepelnek. Részben ennek hatása lehet a 2015. évhez képest a büntetések további enyhülése. A végrehajtandó szabadságvesztések aránya 2015-ben a vizsgált ügyek 24%-a volt, míg 2020-ban már csak az ügyek 18%-a végződött letöltendő szabadságvesztéssel.

A változások értékek közötti prioritásokat is tarthatnak: a büntetőeljárás mihamarabbi lezárásának kívánalma prioritást élvezhet a társadalom igazságszolgáltatásba vetett bizalmával szemben. Előrevalóbb cél lehet tehát a büntetőeljárás gyors lezárása, mint az időtartamot ugyan növelő, de az igazságos ítélethozatalhoz fontos tárgyalási szak megtartása. Ez azonban véleményem szerint problematikus.

A BÜNTETÉSKISZABÁS DILEMMÁI

A gyermekbántalmazások esetén a magyar büntetéskiszabási gyakorlat furcsa módon nem simul bele az amúgy szinte egységesen szigorodó büntetőpolitika

rendszerébe. A kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény eseteiként értelmezett gyermekbántalmazások – amelyek nagyságrendileg az összes eset 40%-át fedik le – büntetési tétele egy és öt év között mozog. Abban az esetben, ha halmazatban követik el más bűncselekménnyel, vagy többrendbeli elkövetés történik, a büntetési tételkeret jogszabály szerint megnő. A büntetéskiszabási gyakorlat azonban egyértelműen, messze elmarad a középérték alkalmazásától. „Halmazat” vagy „többrendbeliség” esetén sem emelkedik meg a kiszabott büntetési tétel, sem pedig a végrehajtandó szabadságvesztés időtartama. Ilyen cselekmények elkövetése esetén kevesebb mint 20%-ban, azaz ötből nem egészen egy esetben küldi a bíró büntetés-végrehajtási intézetbe az elkövetőt. Az ítélezés szigorának elmaradása nem a bíró, illetve a bíróság kizárólagos felelőssége. Rendre azt látni az iratokban, hogy az ügyészség nem indítványoz szigorúbb büntetést. 2020-ban a gyermekbántalmazók 80%-át legfeljebb felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. Ha ezt az adatot és arányt összevetjük azzal, hogy a bántalmazó helyett a gyermeket hány alkalommal és milyen arányban emelték ki a családból, még kevésbé érthető a jelenség. A „kiemelés” szó szerint csak a gyermekre vonatkozhat, ám javaslok ezt a fogalmat a családból, környezetből való

eltávolítás szinonímjaként felfogni. Így értelmezhetővé válik az elkövető vonatkozásában is, mégpedig a végrehajtandó szabadságvesztés által. Az látszik, hogy a bántalmazott gyermekeket a vizsgált esetek közel 40%-ában kiemelték a családból az eljárás alatt. Ha pedig kifejezetten az éveken keresztül elhúzóódó brutális bántalmazássorozatot magukban foglaló eseteket nézzük, akkor az látszik, hogy 60%-ban a gyermekeket – vagyis az áldozatokat – távolították el a saját otthonukból, nem pedig a bántalmazókat. Hangsúlyozom tehát: a súlyos, hosszan elnyúló gyermekbántalmazási esetekben – amelyekben befejeződött a büntetőeljárás –, a gyermekkorú áldozatok mintegy kétharmad része szakellátásba került, míg a bántalmazó elkövetők mindössze egyötöd része került rövidebb-hosszabb időre büntetés-végrehajtási intézetbe otthonából.

Ez az megdöbbentő aránypár (elkövető kontra áldozat családból való eltávolítása) mindenképp indoklásra szorul. Részleges magyarázattal szolgálhatnak a szakemberek által elmondottak mind az igazságszolgáltatás, mind pedig a gyermekvédelem oldaláról. A gyermekvédelemben dolgozók azt mondják, hogy amíg az ártatlanság vélelme fennáll, azaz,

ameddig a büntetőeljárás le nem zárul, nem tudnak mást tenni. A gyermek veszélyben van az otthonában, ki kell emelniük a családból, mivel nem áll módjukban megvárni az eljárások végét, amelyek sokszor évekig elhúzódnak. A büntető igazságszolgáltatás szereplői, az ügyész és a bíró viszont azzal indokolja az általam enyhének ítélt büntetést, hogy mivel az ítélethirdetés időpontjára a gyermekek már nincsenek a háztartásban, így az eljárás gyorsítására kell törekedni. Az eljárás elhúzódását, a fellebbezéseket pedig kiküszöbölheti a konszenzuson alapuló lezárás. Mindez azonban azt jelenti,

hogy a személy, aki a családtagjait terrorban tartja, fenyegeti, és mind fizikailag, mind érzelmileg súlyosan bántalmazza őket, olyan büntetést kap, aminek következtében semmi nem változik a mindennapi életében: hazamehet, és élheti tovább az életét úgy, ahogyan azt addig is tette. Szemben az áldozatokkal, akiket a rendszer otthonuk és környezetük elhagyására kötelez, szinte kivétel nélkül újratraumatizálva őket. A traumát esetükben a kiemelés módja és természete, valamint a szakellátás körülményei okozzák.

Az aktakutatás során olyan esetek is előbukkantak, amelyek azt mutatják, hogy az elkövető az aktuális ítéletét megelőzően többször volt büntetve erőszakos bűncselekményekért. Több ízben az elkövető a kiskorú veszélyeztetése miatt korábban kiszabott, felfüggesztett szabadságvesztés próbaideje alatt követett el újabb kiskorú veszélyeztetése bűncselekményt – az ítélet azonban ilyenkor is felfüggesztett szabadságvesztés büntetést tartalmazott. Ez a gyakorlat minden bizonnyal törvénytört. Az azonban nem törvénytört, ha a próbaidő sikeres elteltét követően követ el további súlyos családon belüli erőszakos cselekményt a bántalmazó, és az újabb eljárást követően ismételt felfüggesztett szabadságvesztés büntetésre ítélik. Ezen esetekben kérdéses azonban, hogy vajon okkal remélhetjük-e, hogy az a büntetés, amely azelőtt (legalább) egy alkalommal kudarcba fulladt a bűnisméltés megelőzése tekintetében, vajon később elérheti-e a célját. Kérdés, hogy vajon milyen prevenciók hatást gyakorolhat a sorozatos felfüggesztett szabadságvesztés büntetés bármilyen elkövetőre, de különösen a családverőre, gyermekbántalmazóra. A felfüggesztett szabadságvesztés büntetés jogi kontextusban és értelemben meglehetősen szigorú szankció: a legsúlyosabb kiszabható büntetés egy formája, amelyben próbaidőre

AZ UTÓBBI ÉVTIZEDEKBEN JELENTŐS DEFINÍCIÓS ELMOZDULÁS TÖRTÉNT: A TESTI FENYÍTÉS A GYERMEKNEVELÉS SZÜKSÉGES ELEME HELYETT IMMÁR ERŐSZAKKÉNT ÉRTELMEZŐDIK. AZAZ, A GYERMEKEKKEL SZEMBENI BÁRMIFAJTA, ÍGY A FIZIKAI ERŐSZAK IS TÁRSADALMILAG ELFOGADHATATLAN

függesztik fel a szabadságvesztés végrehajtását. Egy laikus számára azonban csak az látszik, hogy a felfüggesztett büntetésre ítélt mindennapi élete változatlanul folytatódik; nem tűnik úgy, hogy megbüntették. A letöltendő büntetés elmaradása az elkövető és a környezete számára egyfajta visszaigazolás lehet arra vonatkozóan, hogy ami történt, az folytatódhat. Ennek összefüggésében úgy tűnik, hogy a büntető igazságszolgáltatásba vetett bizalom kialakítása-fenntartása mint jogalkotói cél háttérbe szorul. Ezt meglehetősen aggályosnak tartom. A társadalom elvárása, hogy az elkövetett bűncselekményekért igazságos büntetést szabjanak ki.¹²

Különösen, ha az elkövető egy bántalmazó felnőtt, aki a sérelmet a gondozására bízott, kiszolgáltatott helyzetben lévő gyermeke(i) sérelmére követi el, jellemzően kitartó módon, hónapokon, éveken keresztül.

Nem volt szükség különösebb elmélyülésre ahhoz, hogy megállapítható legyen: a középértékűt jelentősen elmaradó ítéletek esetében a büntetéskiszabás meglepően – és felettébb diszfunkcionálisan – egységes volt. Egységes volt annak ellenére, hogy az egyes esetek között jelentős eltérés mutatkozott az elkövetett bűncselekmények brutalitása, a bántalmazott gyermekek száma, a halmazati bűnelkövetés vagy egyéb körülmények tekintetében. 2020-ban az esetek 72%-ában felfüggesztett szabadságvesztést szabtak ki, átlagosan másfél évet, három évre felfüggesztve. Talán egyedülként a büntetett előélet, a visszatérő és sokszor vagyon elleni bűncselekmények elkövetésével tarkított múlt esetén volt látható egységesen a szigorúbb ítélkezés. Olybá tűnik, hogy a jogalkalmazók a kiskorú veszélyeztetése tényállás megállapítását követő ítélet meghozatalakor – kevés kivételtől eltekintve – nem elsősorban az adott ügy cselekményeit és nem a gyermekbántalmazás súlyosságát mérlegelik elsősorban, hanem az adott térségben uralkodó büntetéskiszabási gyakorlatot veszik alapul. Annak ellenére járnak el így, hogy a konkrét cselekmények súlya, az áldozatok száma, a bántalmazás időtartama jelentősen eltér egymástól az egyes esetekben.

Önmagában a végrehajtandó szabadságvesztés büntetés, azaz a büntetés-végrehajtási intézetbe való bezárás nem jár együtt az elítélt mentalitásának, személyiségének pozitív változásával. Sőt, a prizonizációs hatások inkább negatív irányú változásokat idéznek elő.¹³ Azonban, ha családon belüli erőszakról, gyermekbántalmazásról beszélünk, a bántalmazó eltávo-

lítása az áldozatok felszabadulását és védelmét jelentheti. Ennyiben a letartóztatás, illetve a végrehajtandó szabadságvesztés ezekben az esetekben a társadalom szempontjából funkcionális büntetésnek tekinthető.¹⁴

Az összes eset közül azok vetik fel a legtöbb kérdést, amelyekben a hatósági eljárás a bántalmazott gyermek bejelentésére indul meg. Ezen ügyek kapcsán látszik világosan, hogy a gyermekvédelmi rendszer bizonyos esetekben, illetve bizonyos helyszíneken legalább időlegesen megszűnik létezni – de mivel ezen írás keretei között a büntetés funkciójára és hatásaira fókuszálok, a gyermekvédelem hiátusait csak jelezni van módom.

Az alábbi két eset ismertetésével nem titkolt szándékom, hogy szemléltessem az igazságszolgáltatási rendszer büntetéskiszabási gyakorlatának olykor értelmezhetetlenül enyhe gyakorlatát. Az esetek kapcsán a büntetéseknek a családra és annak mikrokörnyezetére gyakorolt hatását szeretném láttatni.

1. eset: Apai terror a családban

Egy hétgyermekes családapát elsőként saját lánya jelentette fel bántalmazás miatt. A feljelentést a rendőrség elutasította, a lányt azonban kiemelték a családjából, és gyermekotthonba került. Testvérei védelembe vételéről a gyámhivatal döntött. Az egyik fiútestvére ideiglenes hatályú nevelésbe vételéről akkor döntöttek végül, amikor a fiú öngyilkosságot kísérelt meg a nem szűnő apai bántalmazások miatt. Egy másik fiútestvért még később, csak a fiú sokszori kérelmének hatására emelték ki a családból.

Az elkövető férfi személyiség szerkezetében az alkoholfüggőség és személyiségzavar okozta torzulások is kimutathatóak voltak. A férfi éveken keresztül tartotta terrorban családját, feleségét és gyermekeit is. Gyakori volt, hogy éjjelente nem tudtak aludni apjuk hangos zenehallgatása vagy őrzöngése miatt. Az anya alárendelődő személyiség volt, gyermekei védelmében nem cselekedett. A gyerekek az apjuk viselkedése miatt idővel öntörvényűekké váltak. A gyerekek mindegyike érzelmi bántalmazást szenvedett el, melyek beépültek személyiség szerkezetükbe, és beszűkültséget, motivátlanságot és kötődési problémákat okoztak.

Az apa nem csak a családjával szemben volt erőszakos. Garázdaságért és könnyű testi sértésért is felelősségre vonták már, ittas állapotban randalírozott, majd a rendőrségi intézkedés után a szomszédjára tá-

madt. A családból csak késlekedve, csupán saját kérésükre kiemelt gyermekek sem a lakásotthonokban, sem a nevelőszüleinél nem találtak megfelelő támogatásra, és folyamatosan szökésben voltak.

Az apát végül kiskorú veszélyeztetésért jogerősen elítélték. A büntetése felfüggesztett szabadságvesztés lett.¹⁵

Ebben az esetben az apát a törvény hét és fél évig terjedő szabadságvesztéssel sújthatja, amelynek középértéke már nem felfüggeszthető. A bírói mérlegelés kiindulópontja, az orígó az enyhítő és súlyosító körülmények figyelembevételkor elméletileg a büntetés középértéke. Ennek ellenére a bántalmazott gyermekek száma és a kitartó, hosszú éveken keresztül tartó elkövetés ellenére, de még a büntetett előélet ellenére sem érte el a büntetése még a középértéket sem. Az otthont nem az elítélt elkövetőnek kellett elhagynia, hanem az ő jelenléte miatt a gyermekei, azaz az áldozatok voltak kényszerültek az otthonuk elhagyására. A gyermekek

védelmének teljes hiánya pedig súlyos következményeket vont maga után. A szakellátás, a nevelőszülők és gyermekotthonok tehetetlenül álltak a korábban éveken keresztül bántalmazott és elhanyagolt kiskamaszokkal szemben. Az elkövetőre kiszabott büntetés tehát alapvetően diszfunkcionálisnak tekinthető: amellett, hogy a társadalmi igazságér-

zettel összeegyeztethetetlen, a családtagok életében is további, vissza nem fordítható károsodásokhoz vezetett.

2. eset: Az anya és nevelőapa által együttesen elkövetett gyermekbántalmazás és elhanyagolás

Egy 13 éves kislány zaklatottan futott be a rendőrségre, és feljelentette szüleit, hogy őt és három testvérét bántalmazzák. Őt legutóbb az édesanyja megpofozta, a haját tépte, és a földön rúgdosta.

A szülők a gyerekeket dolgoztatták, rabszolgaként bántak velük, és volt, hogy napokra magukra hagyták őket. A gyerekek gyakran a szomszédtól kértek pénzt vagy ételt. Az egyik kislánynak magatartásproblémái voltak. Amikor egy verekedésbe keveredett, és eljárás indult ellene, otthon nevelőapja brutálisan megverte, és a falhoz szorítva fojtogatta.

A kislány többször megszökött, vagy nem mert hazamenni. Amikor végül hazavitte valaki, durván bántalmazták. A szomszédok is bejelentést tettek a gyámhivatalnál, de nem történt semmi: a védelembe vételi intézkedés ugyan folyamatosan érvényben volt,

AZ ESETEK SZÁMÁNAK VISZ-
SZAESÉSÉVEL EGYÜTT JELEN-
TŐSEN MEGNÖVEKEDETT (6%-
RÓL 51%-RA) A TÁRGYALÁSOK
MELLŐZÉSÉVEL HOZOTT HA-
TÁROZATOK, BÜNTETŐVÉG-
ZÉSEL VÉGZŐDŐ ÜGYEK ARÁ-
NYA – ELSŐSORBAN AZ ELJÁ-
RÁS MEGGYORSÍTÁSÁNAK KÍ-
VÁNALMA MIATT

de családsegítő hiányában nem történt családgondozás.

A gyerekeket a feljelentés után csak egy évvel emelték ki a családból, amikor az egyik kislány végül az iskolaigazgatót hívta fel, hogy segítséget kérjen tőle, mert fél hazamenni. Ezt követően emelték ki a még ott élő kisebb gyerekeket is.

Az anyának hét gyereke született, de egyik sem él már vele, és egyikük sem tartja vele a kapcsolatot.

A szülőket végül kiskorú veszélyeztetéséért jogerősen elítélték. A büntetésük felfüggesztett szabadságvesztés lett.

A második esetben is detektálható, hogy a bántalmazó felelősségre vonásának éveken át tartó késlekedése milyen visszafordíthatatlan károkat okozott a gyermekek fejlődésében. A személyiségtorzulások, amelyek súlyos magatartásproblémákhoz és erőszakos viselkedéshez vezetnek, és komoly veszélyt jelentenek a társadalom számára, ilyen előzményekben gyökereznek.

A harmadik eset arra világít rá, hogy hogyan válhat a börtön legalább időlegesen a harmadlagos bűnmegelőzés színterévé családon belüli erőszakkal kapcsolatos ügyekben – függetlenül a büntetés-végrehajtás reintegrációs funkciójának hiányosságaitól.

3. eset – A végrehajtandó szabadságvesztés mint a harmadlagos bűnmegelőzés eszköze

A szülők kapcsolatából négy gyermek született, és a legidősebb gyermek is mindössze hétéves volt az ügy indulásának idején. Az apa bűnöző életformát folytatott, azaz a bűnözés jelentette számára a megélhetési formát: előző ítéletében háromrendbeli kiskorú veszélyeztetése mellett kifosztás, hatrendbeli lopás is szerepel halmazatban a kapcsolati erőszak mellett. Az anya a gyermekekkel családok átmeneti otthonában élt, ahova az apa rendszerint betört, fenyegette és bántalmazta itt is az anyát. Volt eset, hogy magával vitte két kicsi fiát, mindenki tiltakozása ellenére. Többször fenyegetőzött késsel életveszélyesen, és volt, hogy kitörte az anya fogát. Az apa többször támadt rá közterületen is az anyára. Ezt követően tartóztatták le.

Egy éven át letartóztatásban volt a családon belül elkövetett erőszakos cselekményeiért. Miután a bíróság engedélyezte számára büntetése szüneteltetését három hónapra, újra tudatmódosító szereket kezdett szedni. Az anyától elvette a családi pótlékot és a töb-

bi bevételét, s a család összes jövedelmét tudatmódosító szerekre költötte.

A gyerekek betegek lettek, de nem kaptak orvosságot, egyiküket kórházba kellett vinni kiszáradás miatt.

A környezettanulmány adatai szerint az apa a próbára bocsátás időtartama alatt a család lakását teljesen tönkretette, eladott vagy szétvert minden berendezési tárgyat, a gyermekek ruháit és plüssjátékaikat eladta vagy eltűzelte. Nadrágszíjjal, partvissal verte a gyerekeket és a feleségét; amikor nem volt drog („zsálya” és „kristály”), illetve nem volt rá pénze, akkor különös intenzitással.

Idézet a családsegítő leveléből, amelyet a rendőrségnek írt: *„Édesanya a gyermekekkel jelenleg napközben más családtagoknál tartózkodik, de éjszakára haza kell menniük, mert nem tudják őket befogadni. Esténként az apa gyakran életveszélyesen fenyegeti, volt, hogy késsel fenyegette meg az édesanyját és a gyermekeket. Kértem az anyát, hogy tegyen feljelentést és kérjen távoltartási végzést, de ezt az újabb bántalmazásoktól való félelmében nem tette meg. A család és gyermekjóléti szolgálat lehetőségeihez mérten és a civil szervezetek, magánadományozók bevonásával próbáltunk meg élelmiszer, fa és gyógyszer adományokat nyújtani a családnak, hogy a teljes pénz nélküliségben a gyerekeket ne kelljen kiemelni otthonukból. Sajnos jelenleg a gyermekek veszélyeztetettsége a bántalmazó apa jelenlétében olyan mértékű, hogyha az édesapa nem kerül ki a családból, akkor a hét folyamán mind a 4 gyermek ideiglenes elhelyezését kell kezdeményeznem. Amennyiben az édesapa megkezdéné a tényleges büntetése letöltését, úgy édesanya szolgálatunk segítségével a gyermekeit otthonukban megfelelően el tudná látni.”*

A gyermekek és az anya által elszenvedett bántalmazásoknak, nélkülözéseknek és rettegésnek akkor lett vége, amikor az apát a rendőrség előállította, és börtönbe vitte, hogy megkezdje a jogerős ítélet letöltését. Az anya kérte a gyámhivataltól a gyerekek ideiglenes elhelyezését arra az időre, amíg meg tudja teremteni számukra a megfelelő életkörülményeket. A gyerekek így átmenetileg nevelőszülőhöz kerültek.

Az apát végül négyrendbeli kiskorú veszélyeztetéséért jogerősen elítélték. A büntetése öt év szabadságvesztés lett.

Az eset azt mutatja, hogy a bántalmazó eltávolítása valóban véget vethet a családi terrornak, ezzel átmeneti megoldást kínálva a gyermekbántalmazásra. Az elkövető letartóztatása előtt azonban olyan ká-

rokat okozott a családban, hogy a gyermekeket így is kiemelték, és csak bő egy év múlva volt képes az anya azokat a feltételeket megteremteni a családsegítő szakemberek és adományok segítségével, amelyek lehetővé tették a gyermekek hazaköltöztetését.

A GYERMEKKORI CSALÁDI TERROR ÉS ELHANYAGOLÁS ÁTÉLÉSÉNEK HOSSZÚ TÁVÚ EGÉSZSÉGÜGYI ÉS MENTÁLIS KÖVETKEZMÉNYEI

A gyermekkorban elszenvedett rossz bánásmódnak, a szélsőséges elhanyagolásnak és durva bántalmazásnak az ember egész életére, sorsára és viselkedésére hosszú távon kiható következményei vannak. Egészségügyi, orvostudományi, pszichológiai és szociológiai kutatások sora bizonyítja, mennyire összetett módon hat a még fejlődő kisgyermekkorban tapasztalt (vagy éppen hiányzó) ingerek sora az emberi szervezetre. A bántalmazást és elhanyagolást elszenvedett gyermekeknél jelentősen megnövekszik számos egészségügyi probléma és mentális betegség kockázata. Fokozottan sérülékenyekké válnak a pszichiátriai rendellenességek és más súlyos betegségek, valamint a kábítószer-használat vonatkozásában is.¹⁶

A gyermekkori bántalmazás nem csupán a túlélő személyiségszerkezetében és viselkedésében hagy maradandó nyomot: az agy fejlődését is lényegesen befolyásolja a korai évek során szerzett tapasztalat-csomag. Az úgynevezett érzékeny vagy kritikus időszakok meghatározóak a fejlődésben. Ha a biztonságos kötődés feltételei nem adatnak meg kora gyermekkorban, egy szűk időablakon belül, ha káros élmények érik a gyermeket, a fejlődés zavart szenvedhet.¹⁷ A kisgyermekkorban súlyosan bántalmazott és szélsőségesen elhanyagolt gyermekek természetellenes körülményeknek vannak kitéve, amelyek hatására a későbbi fejlődésük súlyosan torzul.¹⁸

Fejlődésneurológiai kutatások leírják, hogy hogyan hat az agynak az alapvető stresszkezelő rendszerért felelős területére, illetve a HPA-tengelyre (hipotalamusz–hipofízis–mellékvese-tengely) a bántalmazás.¹⁹ Stresszhelyzetben a HPA-tengely aktiválódik, és ez stresszhormonok (adrenalin vagy kortizol) felszabadulását eredményezi. A stresszválasz a túléléshez

szükséges viselkedést segíti elő azáltal, hogy az egyén energiáját a közvetlenül a túlélést támogató folyamatok felé irányítja. Mindeközben azonban elvonja az energiát azoktól a folyamatoktól, amelyek másodlagos fontosságúak a túlélés szempontjából. Ilyen másodlagos fontosságú, azaz nem prioritizált funkciók – amelyek az emberi szervezetben a túlélési helyzetben csökkent módra kapcsolnak – például az immunműködést, a növekedést, az emésztést és a szaporodást segítő folyamatok.²⁰ Az elhanyagolás szélsőséges formái az agykérgi fejlődés érési késedelmével vagy deficitjével járnak együtt, szervi elváltozást okoznak.²¹

A gyermekbántalmazás és elhanyagolás befolyásolja az egészségi állapotot, a növekedéstől a betegségekig át az elhízásig.²² A gyermekkorukban súlyos rossz bánásmódról beszámoló felnőttek körében fokozott kockázatot mutattak ki májbetegségekre, tüdőrákra és koszorúér-betegségekre.²³

A megnövekedett egészségügyi kockázaton túl a tudatmódosító szerek használata, az alkoholbetegség és a kriminalizálódás esélye is magasabb ezekben az esetekben.²⁴ Kutatások bizonyítják, hogy a gyermekkorban tapasztalt bántalmazás és elhanyagolás esetén nagyobb valószínűséggel fordult elő a későbbi években erőszakos bűnelkövetés, amelyet le tartóztatás követett.²⁵ A gyermekkori bántalmazás jelentősen növeli a bűnözés és a bűncselekmények elkövetésének kockázatát.²⁶

Nagyobb a valószínűsége az öngyilkossági kísérleteknek is. A serdülőkori, de a felnőttkori autoagresszív magatartásnak, így az öngyilkosság elkövetésének esélye is nagyobb a bántalmazottak esetében.²⁷

A gyermekbántalmazás és elhanyagolás tehát a biológiai, kognitív, pszicho-szociális és viselkedésbeli fejlődés számos elemének megváltoztatásával befolyásolja a fejlődés menetét.²⁸

AZ ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLAT ÜZENETE ÉS TÁRSADALOMRA GYAKOROLT HATÁSA

A büntetés-kiszabási gyakorlat üzenete a társadalom felé az, hogy a gyermek családon belüli súlyos bántalmazása, mérgező közegben tartása nem súlyos büntetés, legalábbis a társadalomra való veszélyességének mértéke alacsonyabb annál, semhogy letölten-

dő szabadságvesztéssel kellene büntetni. Ha azonban a gyermekkorban elszenvedett traumák következményeit, hatásait nézzük, azt láthatjuk, hogy a gyermekkel való törődés hiánya vagy az érzelmi és fizikai bántalmazás következtében a devianciák kialakulásának valószínűsége megsokszorozódik: gondolhatunk akár a megbetegedésekre, a pszichés problémákra, az addikciók bármelyikére, de a kriminalizálódásra éppúgy. A valószínűsége annak, hogy egy bántalmazó vagy elhanyagoló családban felnőtt gyermek felnőttkorában szintén hasonló környezetet teremtsen a saját gyermeke és családja számára, sokszorosa ahhoz képest, aki egészséges, „elég jó” környezetben nevelkedett, és szeretetet, gondoskodást kapott. Így a társadalmat alkotó egyének egy jelentős része az emberi együttélés alapfeltételeinek hiátusait hordozzák magukban amiatt, hogy a társadalmi rendszer jelen működése – minden jogi és tudományos deklarátum ellenére – nem előzi meg a hiátusok kialakulását, és nem biztosít védelmet az áldozatok számára.

A gyermekek bántalmazását követően a jelenlegi „megoldás” elsősorban a sértett gyermek otthonából való eltávolítása, nem pedig az elkövető felelősségre vonása. A büntetés diszfunkcionális, és a gyermek legfőbb érdekével és a társadalmi igazságérzettel összeegyeztethetetlen.

Míg a büntető-igazságszolgáltatás és az ítélkezési gyakorlat az elmúlt években érzékelhetően szigorodott, addig a kiskorú veszélyeztetése ügyekben, különösen a gyermekbántalmazás és a hosszú éveken át elhúzódó súlyos otthoni erőszak eseteiben az ítélkezési gyakorlat ezzel ellentétes tendenciát mutat. A joggyakorlat még a súlyos és hosszú ideig tartó gyermekbántalmazások döntő hányadában is a büntetési tétel alsó határa felé hajlik a büntetéskiszabás során.

A rendkívül enyhe büntetés alkalmas arra, hogy egy normasértő magatartást legalább részben legitimáljon. Jelen esetben a gyermek bántalmazását, elhanyagolását, testi fenyegetését. Ez elsődlegesen a társadalmi igazságérzet sérülését okozza, idővel azonban a gyermekbántalmazás iránti tolerancia növekedését eredményezheti a társadalomban.

Bár a családon belüli erőszak formái és köztük a gyermekbántalmazás többnyire a közbiztonságot közvetlenül nem fenyegeti, azonban a társadalomra való közvetett veszélyessége miatt kiemelkedően normasértő, és az ennek megfelelő társadalmi reakció indokolt volna. Mindenekelőtt a gyermekbántalmazás jelenségének megelőzése, másodsorban az elkövető kellő mértékű felelősségre vonása az, amit a mindenkor hatalomnak az összes lehetséges eszközzel támogatnia kellene.

1. Leila EISNER – Felicity TURNER – ZWINKELS – Dario SPINI: The Impact of Laws on Norms Perceptions, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2021/7, 1071–1083, <https://doi.org/10.1177/0146167220959176>.
2. Egy svéd tanulmány több kutatás ismertetésével támasztja alá, hogyan eredményezik a megfelelő jogszabályi reformok és a közoktatás a gyermekek elleni erőszak arányának drasztikus lecsökkenését. Joan E. DURRANT – Staffan JANSON: Law Reform, Corporal Punishment and Child Abuse: The Case of Sweden, *International Review of Victimology*, 2005/12, 139–158, <https://doi.org/10.1177/026975800501200203>.
3. National Research Council (U.S.) Board on Children, Youth, and Families: *New Directions in Child Abuse and Neglect Research*, eds. Anne PETERSEN – Joshua JOSEPH – Monica FEIT, Washington, DC, National Academies Press, 2014, 92, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK195985/pdf/Bookshelf_NBK195985.pdf.
4. Dante CICCHETTI – Michael LYNCH: Toward an ecological/transactional model of community violence and child maltreatment: Consequences for children's development, *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 1993/1, 96–118, <https://doi.org/10.1080/0032747.1993.11024624>.
5. Itt: a joggyakorlatot.
6. BÁRD Károly: Az út az igazsághoz – büntetőeljárási törvényünk a jogállami elvek tükrében, *Belügyi Szemle*, 2019/3, 5–12, <https://doi.org/10.38146/BSZ.2019.3.1>.
7. A kiskorú veszélyeztetése büntette törvényi tényállása: 2012. évi C. törvény, 208. §: „(1) A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy – ideértve a szülői felügyeletet gyakorló szülő, illetve gyám élettségét, továbbá a szülői felügyeleti jogától megfosztott szülőt is, ha a kiskorúval közös háztartásban vagy egy lakásban él –, aki a feladatából eredő kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi, erkölcsi vagy érzelmi fejlődését veszélyezteti, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) Ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, az (1) bekezdés szerint büntetendő az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt a) bűncselekmény vagy szabálysértés elkövetésére, illetve züllött életmód folytatására rábír vagy rábírti törekszik, b) bűncselekmény elkövetéséhez felajánl.”
8. SOLT Ágnes: Otthoni erőszakosságok, *Belügyi Szemle*, 2022/8, 1671–1686, <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.8.6>; SOLT Ágnes: Hogyan veszélyeztetjük a gyerekeket? Jogerős esetek változásai 2015 évről 2020-ra, *Ügyészek Lapja*, 2022/1–2, <https://ugyeszeklapja.hu/?p=3787>; SOLT Ágnes: Kimondani, megoldani – együtt! Szakmaközi párbeszéd és nyílt szakmai diskurzus, *Belügyi Szemle*, 2022/11, 2411–2414, <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.11.51>.

9. SOLT Ágnes: A kiskorú veszélyeztetése büntett szociológiai háttere. *Kriminológiai Tanulmányok*, 2023, 121–139, <https://doi.org/10.58655/KT.60.2023-7>; SOLT Ágnes: A rejtve maradt gyermekbántalmazás és a gyermekvédelmi (és igazságszolgáltatási) rendszer működése közötti összefüggés, *Belügyi Szemle*, 2024/4, 559–576, <https://doi.org/10.38146/bsz-ajia.2024.v72.i4.pp559-576>.
10. Forrás: Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS).
11. Az iratokat tanulmányozva látszik, hogy a büntetővégzésekhez szükséges beismerés az esetek nagy részében kizárólag formális, valódi beismerésről, hovatovább megbánásról nem beszélhetünk, pusztán az eljárás lezárásának vágya az, ami az elkövetőt egy visszafogott fejbiccentésre készíti a beismerésre vonatkozó kérdést követően. Ebből következik, hogy a bűnös részéről valódi attitűdbeli változásra ezekben az esetekben valóban nincs esély.
12. BODA Zoltán: A büntetés enyhítése, mint hatékony jogorvoslat és annak társadalomtudományi megközelítése, *Iustum Aequum Salutare*, 2022/2, 207–224. https://ias.jak.ppke.hu/2022sz/09_BodaZ_IAS_2022_2.pdf.
13. KENNETH ADAMS: Adjusting to Prison Life, *Crime and Justice*, 1992/16, 275–359, <https://doi.org/10.1086/449208>; HUSZÁR László: A hosszúidős elítéltek börtön-adaptációja, in *A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében* (Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1997/2) szerk. DEÁK Ferenc, BVOP Módszertani Igazgatóság, 44–61.
14. A teljesebb képhez azonban meg kell említeni egy másik nézőpontot is. Foster a családon belüli erőszakkal kapcsolatos ügyekben az igazságszolgáltatási reformokat követte végig az Egyesült Államokban, és vizsgálta a jogszabály módosítások hatásait. A jogszabályok kibővültek a jelenség értelmezésével kapcsolatban (az érzelmi bántalmazással bővítve a korábbi definíciót), valamint az eljárás is változott: a családon belüli bántalmazások ügyekben a feltételezett elkövetőt sokkal korábban vonják kényszerintézkedés alá, mint korábban. Foster álláspontja szerint a jogszabályok és az eljárás a jelen rendszerben lehetőséget ad az elkövetőkkel szembeni túlságosan erőszakos fellépésre a hatóságok részéről, továbbá hamis vallomások megtételére és hamis tartalmú bejelentésekre ösztönözhetik a párkapcsolati konfliktusban szenvedő vagy a szülői felügyeleti jog iránt pereskedő szülőket. Nehezményezi azt is, hogy alig, vagy egyáltalán nem büntetik a hamis állítások benyújtását. Benjamin P. FOSTER: Norms and Costs of Government Domestic Violence Policies: A Critical Review, *Journal of Family and Economic Issues*, 2011/32, 140–151, <https://doi.org/10.1007/s10834-010-9211-6>.
15. Összehasonlításként: ugyanígy felfüggesztett szabadságvesztés büntetést kapott az a huszonhárom éves, lakásotthont vezető nevelő, aki az egyik neveltbe szeretett bele. Annak ellenére, hogy később összeházasodtak, és gyermekük is született, és hogy a fiatal nő végig támogatta a 17 éves kamasz fiút, jogerősen elítélték kiskorú veszélyeztetése miatt.
16. National Research Council (3. vj.) 113.
17. Charles A. NELSON – Karen BOS – Megan R. GUNNAR – Edmund J. S. SONUGA-BARKE: The neurobiological toll of early human deprivation, *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 2011/4, 127–146, <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.2011.00630.x>.
18. National Research Council (3. vj.) 120.
19. Megan R. GUNNAR – Delia M. VAZQUEZ: Low cortisol and a flattening of expected daytime rhythm: Potential indices of risk in human development, *Development and Psychopathology*, 2001/3, 515–538, <https://doi.org/10.1017/S0954579401003066>.
20. Megan R. GUNNAR – Carol L. CHEATHAM: Brain and behavior interface: Stress and the developing brain, *Infant Mental Health Journal*, 2003/3, 195–211, <https://doi.org/10.1002/imhj.10052>.
21. National Research Council (3. vj.) 128.
22. Cathy Spatz WIDOM – Sally J. CZAJA – Tyrone BENTLEY – Mark S. JOHNSON: A prospective investigation of physical health outcomes in abused and neglected children: New findings from a 30-year follow-up, *American Journal of Public Health*, 2012/6, 1135–1144, <https://doi.org/10.2105/AJPH.2011.300636>; lásd még: Cathy Spatz WIDOM: Childhood victimization: Early adversity and subsequent psychopathology, in *Adversity, Stress, and Psychopathology*, ed. Bruce P. DOHRENEWEND, Oxford University Press, 1998, 81–95, <https://doi.org/10.1093/oso/9780195121926.003.0006>.
23. Maxia DONG – Shanta R. DUBE – Vincent J. FELITTI – Wayne H. GILES – Robert F. ANDA: Adverse childhood experiences and self-reported liver disease: New insights into the causal pathway, *Archives of Internal Medicine* 2003/16, 1949–1956, <https://doi.org/10.1001/archinte.163.16.1949>.
24. Ruth GILBERT – Cathy Spatz WIDOM – Kevin BROWNE – David FERGUSON – Elspeth WEBB – Staffan JANSON: Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries, *The Lancet*, 2009/9657, 68–81, [http://doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61706-7](http://doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61706-7); Melissa JONSON-REID – Patricia KOHL – Brett DRAKE: Child and adult outcomes of chronic child maltreatment, *Pediatrics* 2012/5, 839–845, <https://doi.org/10.1542/peds.2011-2529>.

25. Michael G. MAXFIELD – Cathy Spatz WIDOM: The cycle of violence: Revisited 6 years later, *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 1996/4, 390–395, <https://doi.org/10.1001/archpedi.1996.02170290056009>.
26. Számos longitudinális nagymintás vizsgálat dokumentálta a gyermekkori bántalmazás és elhanyagolás, valamint a fiatalkori és/vagy fiatal felnőttkori bűnözés közötti kapcsolatot az Egyesült Államokban is. Lásd például: Diana J. ENGLISH – Cathy Spatz WIDOM – Carol BRANDFORD: Childhood victimization and delinquency, adult criminality, and violent criminal behavior: A replication and extension (Final report presented to the National Institute of Justice, under grant 97-IJ-CX-0017, document no. 192291), 2002; Jennifer E. LANSFORD – Shary Miller-JOHNSON – Lisa J. BERLIN – Kenneth A. DODGE – John E. BATES – Gregory S. PETTIT: Early physical abuse and later violent delinquency: A prospective longitudinal study, *Child Maltreatment*, 2007/3, 233–245, <https://doi.org/10.1177/1077559507301841>; Michael G. MAXFIELD – Cathy Spatz WIDOM: The cycle of violence: Revisited 6 years later, *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 1996/4, 390–395, <https://doi.org/10.1001/archpedi.1996.02170290056009>; Carolin A. SMITH – Terence P. THORNBERRY: The relationship between childhood maltreatment and adolescent involvement in delinquency, *Criminology* 1995/4, 451–481, <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1995.tb01186.x>.
27. Jocelyn P. BROWN – Patricia COHEN – Jeffrey G. JOHNSON – Elizabeth SMAILES: Childhood abuse and neglect: Specificity of effects on adolescent and young adult depression and suicidality, *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 1999/12, 1490–1496, <https://doi.org/10.1097/00004583-199912000-00009>; GILBERT–WIDOM–BROWNE–FERGUSON–WEBB–JANSON (24. vj.).
28. Clyde HERTZMAN – Tom BOYCE: How experience gets under the skin to create gradients in developmental health, *Annual Review of Public Health*, 2010/31, 329–347, <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.012809.103538>.